

Sevenbom som abortivum

Af V. J. BRØNDEGAARD

I. Indledning.

SEVENBOM (*Juniperus sabina*) hører til nåletræerne (cypresfamilien) og er en nedliggende eller opret, stærkt grenet busk (sjældnere et lille træ) med først nåleformede, siden skældannede og modsatte blade. Bærkoglerne mørkeblå, næsten sorte. Planten er udbredt fra Spanien til Centralasien, vildtvoksende i Sydeuropa og Kaukasus og karaktervækst over store bjergstrækninger i Østrig og Svejts. Sevenbom findes ikke vildtvoksende i Danmark, men ses af og til indplantet i haver og på kirkegårde. Det første sikre vidnesbyrd om artens dyrkning herhjemme synes at være omtalen i C. F. Wegener's Historiske Efterretninger om Abrahamstrup Gaard (1885), bd. II s. 12, hvorefter den skal have været dyrket på Jægerspris fra år 1680.¹ På grund af ligheden med den nært beslægtede lægeplante enebær (*Juniperus communis*) kan den være ført nordpå af munke og missionærer,² jnf. s. 12 *Juniperus sabina* står opført i de fleste nutidige planteskole-kataloger, ofte med prædikatet 'værdifuld' – hvilket dog skal forstås hortikulturelt.

Folkloristisk har sevenbom nemlig et meget ilde ry . . . berømt og berygtet som middel til at forhindre svangerskab og provokere abort. Den fandtes (findes?) gerne i en afsides krog af bondehaven, hvor dens dystert mørkegrønne, nedbøjede grene – »lig en forbryder, som skyer dagens lys«³ – kan vække et vist uhyggeligt indtryk. Gnides bladene mellem fingrene, spores en ubehagelig lugt (*Stinkholz*, *Stinkwacholder*). »Sevenboms brug efter almuepars lønlige hyrdetimer turde siden give sig synligt udtryk i mangt et for tidligt visnet ansigt, mangel en forhenstående landsbykønheds totalt ødelagte organisme«.⁴

En professor i Göttingen skriver (slutningen af 1700-tallet): »Når jeg rejste omkring på landet i Schwaben og kom forbi en landsbyhave, hvori jeg så en sevenbom-busk, så vidste jeg fra mange tilfælde, hvor min formodning blev bekræftet, allerede, at haven tilhørte landsbyens barber eller jordemoder. I hvilken god hensigt planter man vel så omhyggeligt sevenbom? Betragter man disse buske eller træer nøjere, så er deres krone som regel forkrøblet, fordi der så ofte plukkes – og stjæles – af dem«⁵ (se videre s. 16).

Den officielle forklaring på plantens tilstedeværelse i husets og gård-

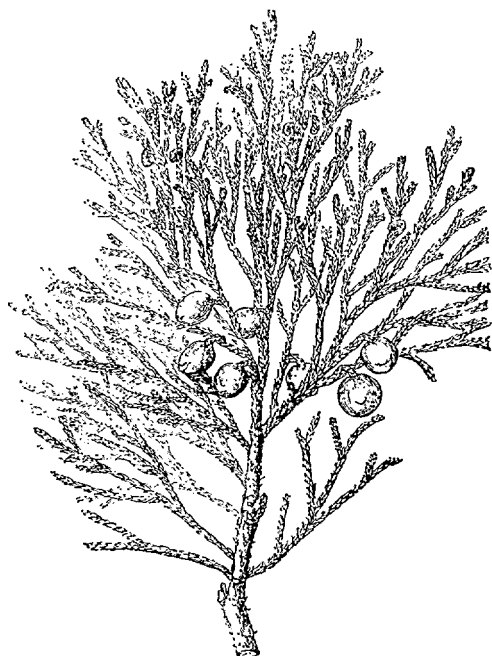
ens have var gerne, at de unge piger brugte et udtræk af »lægeplanten« til at stimulere mangelfuld eller udeblevet menses. En forfatter skriver 1842 i et værk om folkemedicinen i Pfalz, at når en ung pige hos lægen »røber«, at hun allerede har drukket sevenbom-the, så kan han være sikker på, at hun kun simulerer en sygdom, for at han skal give hende et abortivum.⁶ En anden eufemistisk forklaring i Sydtyskland er denne, at man har sevenbom i haven for deraf at bryde kviste til de »Palm-buschen« (buketter af grønne grene og vårbloster), som de katolske præster indvier i kirkerne palmesøndag. Folkeetymologien *Segenbaum* får her en dobbelt betydning.⁷

Det er både ejendommeligt og pudsigt at se, hvorledes nutidige botaniske forfattere viger uden om dette prekære og dog højst karakteristiske træk af sevenboms folkløse. Frygten for plantens misbrug er åbenbart stadig levende. Heinrich Marzell's ellers meget udførlige *Neues Illustriertes Kräuterbuch* 1935 såvel som J. Niessen's store 2-bindsværk *Rheinische Volksbotanik* 1936–37 nævner ikke med ét ord, at sevenbom er blevet brugt som abortivum. Det samme gælder sidste (16.) udgave af det store leksikon Brockhaus bd. 10, 1956. Mentz & Ostenfeld omtaler sevenboms abortive anvendelse i *Planteverdenen i Menneskets Tjeneste* 1906, medens planten overhovedet ikke nævnes i værkets sidste udgave: *Nytteplanter* 1937. Og skønt sevenbom har været flittigt benyttet som abortivum i sønderjysk folkemedicin (se s. 19), fortæller Axel Lange & Chr. Seeberg intet herom i deres bog om *Nogle Sønderjydske Planter, deres Navne og Stilling i Folkloren* (1927). Som vi siden skal se, anslår også mange urtebogsforfattere en diplomatisk tone under omtalen af sevenbom (s. 14 f.).

II. Illegale aborter, historisk belyst.

Fosterfordrivelsen kan som led i menneskets stræben efter kontrol over børneantallet føres tilbage til de ældste kulturtrin. Men da brugen af abortprovokerende droger forudsætter et ret nøje kendskab til kønsorganernes bygning og giftstofferne virkning, er det sandsynligt, at den ældste metode var barnemordet og rent mekaniske indgreb. Den mere præservative børnebegrænsnings-teknik tilhører en nyere tid og nu befinder den vestlige verden sig i en brydningstid mellem abortivmidler og præservativ-teknik.

Uagtet der ikke findes et abortivum, som absolut sikkert og uden

Sevenbom (*Juniperus sabina*)

Gren med bærkogler. Ca. $\frac{3}{4}$

Klicheen er fra A. Mentz:

Veterinærplanter, 1935.

og venligst udlånt af Gyldendal.

sundhedsfare uddriver fosteret, har næsten hvert land og hvert folk haft specielle abortivmidler, hvoraf de fleste blev hentet fra den hjemlige flora. Prof. dr. L. Lewin nævner i sit værk *Die Fruchtabtreibung durch Gifte und andere Mittel* (³1922) ikke færre end cirka 380 vegetabiliske abortiva. Skønt overtro og forkerte kausale jævnføringer forhen i rigt mål foranledigede brugen af ret harmløse »midler«, kan der ikke være tvivl om, at sikre praktiske erfaringer ligger til grund for mange abortivmidlers anvendelse. Selv hos meget »primitive« folkeslag kender man droger, som fremkalder abort. Som regel er det dog kun medicinmanden og nogle få andre indviede, som kender metoderne. Den ældste kendte beskrivelse af fosterfordrivelse foreligger i Kinas og måske verdens første medicinske urtebog *Pen tsao*, der er dateret til omkring år 2700 f. Kr. Arabiske skrifter fra 900-tallet nævner en lang række midler.⁸ Som følge af den nære kontakt mellem Hellas–Rom og Orienten falder størsteparten af den nyere europæiske folkemedicins abortivmidler sammen med skolemedicinens i antiken.

Fosterfordrivelse synes ikke at have været ukendt i nordisk sagatid,⁹ men vi véd ikke, hvordan man dengang provokerede aborter. Seven-

boms anvendelse som abortivum kan ganske vist følges gennem mindst 2000 års europæisk historie, men der vides intet sikkert om plantens lyssky brug allerede i den tidlige nordiske middelalder, da den nåede til Skandinavien. Derimod berømmes den for mange andre sygdomme: kighoste, astma, miltilidelser, sygdomme i leveren o. m. a.¹⁰ (jnf. s. 27).

Sevenboms »renæssance« falder rimeligvis sammen med en vis højnelse af levestandarden og de sociale vilkår. Det ufødte barn blev ikke alene uønsket af rent praktiske årsager (bolignød, ernæringsproblemer etc.) – det var en stor skam og tort at føde et »uægte« barn. Dertil kom, at sådanne børn som oftest gik en sørgelig barndomstid i møde. Der gaves ingen social forsorg, og hele livet nærede man en vis uvilje og fordom mod dem. »Hvad den ægteviiede fader hilser med et glædes-skrig, det afpresser forføreren angerens suk og ruelsens bitre tårer« (Karl Gjellerup 1891). Var en pige kommet »galt afsted«, blev derfor ingen midler ladet uforsøgt – så livsfarlige de end kunne være.

III. Etymologi.

Sevenboms slægts- og artsnavn har været genstand for en række tildels modstridende tydningsforsøg:

1. Af *juvenis* 'ung, ungdommelig' og *pario* 'føde, frembringe' – fordi enebær-slægten hele tiden skyder nye kviste og altid har et (ungdommeligt) grønt udseende; fordi unge grønne bærkogler viser sig endnu mens de gamle blåsorte findes på busken; *juvenis* har her betydningen 'ugift' og *pario* i denne sammenhæng 'fødselsgivende, -virkende' – altså en forblommet hentydning til anvendelsen som abortivum: '(for) tidligt-fødende', 'jomfru-jordemoder'.¹¹ Navnet *Juniperus* skulle først være tillagt *J. sabina*. Andre forfattere fører *Juniperus* tilbage på *iunx* 'ko' og *parere* 'føde' – for at lette kælvningen fik køer indgivet denne plante.¹²

2. Af *juveni-perus* 'barnavlende' ved berøring med livskvisten, romernes frugtbarhedssymbol, der siden i det kristne Sydeuropa blev erstattet med rosmarin; jnf. ty. (Elsass) *Queckholder* (qīqa 'levende, kvik'), angelsaks. *quicbeam* og det ty. knæsatte navn *Wacholder*.¹³

3. Forbindes med græsk *pyr* 'ild', fordi den pyramideformede vækst ligner en ildsøjle, eller fordi enebærtræ længe nærer ilden.¹⁴

4. Af keltisk *jeneprus* 'stiv, grov, tornet' (bladene!)¹⁵ måske også i betydningen 'bitter' (frugternes smag!). Den græske benævnelse

arkeuthos araios synes at berettigge etymonet 'forbandet busk' på grund af de stikkende blade og det dystre udseende.¹⁶

5. Det latinske artsnavn og førlinnéiske slægtsnavn *Sabina* sigter utvivlsomt til forekomsten på de italienske Sabinerbjerge; adskillige gamle plantenavne skyldes et mere og mindre tilfældigt voksested. Dioskurides (1. årh. e. Kr.) nævner blandt flere synonymer det romerske *erba sabina*, hvilket viser, at romerne allerede dengang kendte planten som »sabinsk urt«; på den anden side findes navnet ikke hos romerske forfattere. At det italienske folkeslag sabinerne skal have brugt denne vækst som abortivum, hvilket flere forfattere hævder, foreligger der ingen sikre beviser for i den klassiske litteratur. C. G. Wittstein mener (*Handwörterbuch d. Pharmakogn. d. Pflanzenreiches* 1882, s. 705), at *Sabina* stammer fra græsk *sebastos* 'ærværdig' og skyldtes sevenboms lægekraft. Sabinerne blev på grund af deres fromhed og hellige sæder også kaldt *seviner-*, *sebinerne*.¹⁷

De folkeetymologiske manipulationer med *sabina*-motivet har over hele Europa skabt en lang række temmelig enslydende navne: oldhøjty. *sevina*, oldfr. *savine* (fr. *sabine*), eng. *savine*, ældre da. (*Harpestræng*) *sauinæ*, *sewenbom* (ca. 1450), *senenbom* (1557), *sevenboem* (1721). Suffixet -bom fra platty. *bom*, ty. *Baum* 'træ'. Pritzel & Jessen's *Die deutschen Volksnamen der Pflanzen* (1882) har ikke færre end 46 variationer af motivet.

IV. Drogen – farmakologisk, toksikologisk og medicinsk.

De tørrede blade og grenspidser (*herba*, *ramulus* eller *summitates sabinæ*) indeholder foruden garvestof, sukker, klorofyl, harpiks og kalksalte 3–5 pct. af en æterisk olie, hvoraf sabinol og dens ester sabinolacetat (tilsammen 50 pct.) udgør den specifikke, virksomme bestanddel (sabinol er identisk med thujol, tanacetol og salviol). Den af de friske grenspidser og ved destillation vundne *oleum sabinæ* er en farveløs eller gullig vædske med en karakteristisk ubehagelig lugt og bitteraromatisk smag. Det grønne pulver af grenspidserne har en ækel smag og lugt, og dets giftvirkninger skal være endnu større end de friske skuds. Drogen er menses- og urindrivende, benyttes desuden som orme-middel og i parfumerier.¹⁸

Indtages større kvanta, f. eks. som et kraftigt dekokt på sevenbomkviste, optræder der først mave- og tarmsmerter med (undertiden blo-

dig) opkastning og stærk pirring af nyrer og blære. Så følger anfald af dyspnoe, hastig pulsrytme og krampelignende forgiftningssymptomer. Tragediens sidste akt er en ind i døden førende bevidstløshed. Næsten halvdelen af kendte sevenbom-forgiftninger krævede dødsopfre.

Drogen regnes sædvanligvis for et specifikt abortivum, men det er stadig et omstridt spørgsmål, om sevenbom virkelig øver en særlig effekt på uterus. Mange svangre kvinder drak (ca. 1700) et stærkt dekokt i ugevis uden nogensomhelst virkning,¹⁹ i andre tilfælde blev såvel det ufødte foster som moderen dræbt. Den æteriske olies giftstof sabinol har som mange andre æteriske olier en irriterende virkning på blodrige væv. Den således forvoldte kolossale blodtilstrømning til bækkenorganerne og uterus (måske tillige en betændelsesagtig forstyrrelse) fremkalder da – via det autonome nervesystem – reflektoriske sammentrækninger, som evt. udstøder føtus.²⁰ Anvendelsen som emmenagoga kan derfor få katastrofale følger og er som følge heraf opgivet af den moderne medicin.

Drogen er som *Folia Juniperi Sabinæ* anført i *Pharmacopoca Danica* 1772, s. 47 og fandt under forskellige benævnelser optagelse i følgende landes farmakopéer:²¹

Herba sabinæ: Chile, Finland, Grækenland, Holland, Meksiko, Svejts, Østrig;

Frondes sabinæ: Ungarn;

Ramuli sabinæ: Danmark;

Summitates sabinæ: Belgien, Rumænien, Venezuela;

Sabine: Frankrig;

Poa brathyos: Grækenland;

Oleum sabinæ er officinel i: Amerika, Belgien, England, Japan, Svejts.

I den moderne skolemedicin har sevenbom-drogen kun sjældent indvortes brug (ved uterusblødninger, leukorroe, amenorrhoe, sterilitet, vattersot); udvortes bruges den mest som et pulver med allun, kobbersulfat o. a. til at strø på kondylomer. De fleste sabinol-præparater står under recepttvang, og anskaffelsen ad omveje er strafbar; det samme gælder *Juniperus virginiana*, der også anvendes som abortivum (jnf. s. 24f.). Under adskillige folkelige synonymer og med lønlig bagtanke er *summitates sabinæ* blevet forlangt på tyske apoteker lige til nutiden; når menses udeblev, hvilket ofte skyldtes fejltrin, tog letfærdige piger

safran og sevenbom.²² Drogens hudirriterende virkning gjorde den i 1700-tallet populær ved fontanelle-behandlingen af sår; apotekerne fremstillede og solgte store mængder ceratum, emplastrum, lanolinatum og unguentum sabinæ.²³

V. Oldtid, middelalder, nyere tid.

Den oldægyptiske medicinske receptsamling Papyrus Ebers og Bibelen nævner ikke sevenbom. Hippokrates og Theofrastos synes heller ikke at have kendt denne plante. Cato (234–149 f. Kr.) er den første oldtidsforfatter, som omtaler sevenbom – det sker i kap. 70 af værket *De re rustica*, hvor *herba sabinæ* er et veterinært lægemiddel. Men først hos Dioskurides (ca. 50 e. Kr.) træffer vi nærmere oplysninger om planten, som han bl. a. kalder *brathyos*, *herba sabina* (*De materia medica* 1, cap. 7, 6, 104). Han skelner mellem to typer, og bladene af begge skal lægges på bylder, betændelser etc. Drukket med vin uddriver planten blod med urinen [nephritis?] og tillige føtus; anbragt i vagina eller brugt som røgelse har den samme virkning: *Sabina et partus opposita extrahit, et suffitu idem praestat*.

Hans angivelser gentages, som det kunne ventes, af Plinius (23–79 e. Kr.) i 23. bogs 11. kap. af *Naturalis historiae*: *Partus emortuos extrahit et suffito*. Galenos (131–201 e. Kr.) har sikkert i sin lilleasiatiske hjemegn og endnu mere i Rom haft rig anledning til at behandle patienter med giftvirkninger af datidens mange forskellige ekbolika og måtte rimeligvis selv ordinere den slags midler. I sin *De simplicium medicamentorum facultatibus* fremhæver han under omtalen af sevenbom navnlig dens abortive virkning: *Sabina foetum viventium interficit et mortuum educit*. Marcellus Empiricus (ca. 300 e. Kr.) anbefaler i *De medicamentis* 26. og 36. kap. *herba sabina* som salve mod nyrelidelser, og drogen nævnes blandt andre ingredienser i et mensesdrivende middel. Paulus fra Aegina (7. årh.) har sevenbom i et råd for sterilitet.

Som et »ekko« fra Dioskurides, Plinius og Galenos anføres sevenbom som abortivum eller mensesdrivende af den arabiske læge Avicenna (980–1037), perseren Abû Mansûr (10. årh.), Ibn Gazla (11. årh.), Ibn Beithar (d. 1248 i Damascus); hos sidstnævnte støder vi første gang på en applikation mod hæmorrider; videre Salernoskolens elever Constantin Africanus (ca. 1075) og Nicolaus Praepositus Esdra, som skriver, at drogen anvendes meget ved svære fødsler. Pseudonymet

Macer Floridus (ca. 1175) samler de klassiske forfatters oplysninger om sevenbom i latinske hexametre.

Aëtus af Amida, som medio 500-tallet levede ved det byzantinske hof, nævner en hel række vegetabiliske ekbolika, men han synes særlig vel at have kendt virkningen af sevenboms indvortes brug, hvilken han anfører ikke alene som fosterdræbende og -udstødende, men også som årsag til nyreblødninger: *Savina menses potenter ducit, perque urinas sanguineum citat, vivos foetus interficit, mortuos extrudit*. Ebn Baithar, en af de sidste store arabiske læger, samler i sin *Collectio magna* datidens lægemidler, og om sevenbom hedder det, at »dette middel driver på grund af sine flygtige bestanddele månedsfloden stærkere end noget andet, forårsager blodig urin, dræber det levende foster og ud-driver det døde«.

I Tyskland nævnes vor plante (*sawina, savinam*) første gang i *Capitulare de villis* – mellem de 73 lægevækster, som var eller skulle være til rådighed for Karl den Stores gods *Asuapium*. Denne fortegnelse blev udsendt omkring år 795 og har utvivlsomt bidraget til plantevalget også i de ældste tyske privathaver. Meget tyder på, at planten af munke på Karl den Stores tid blev ført fra Italien og Alpeområdet til Syd- og Mellemtyskland.²⁴ At sevenbom var andet og mere end blot en sirbusk, fremgår bl. a. af dens medicinske anvendelse i *Codex Sangallensis* (9. årh.). Men iøvrigt savner vi sikre holdepunkter for, at sevenbom i det 9. til 11. århundrede, altså i tidlig middelalder, blev brugt til lyssky formål. Den hellige Hildegard (d. 1179) nævner *Sybenbaum, Syvenboum*, som lægeplante, men ikke dens brug som abortivum, det gør derimod Rufinus i slutningen af 1200-tallet: *provocat etiam menstrua et fetum mortuum educit* (*The Herbal of Rufinus*, ed. Lynn Thorndike; Chicago 1946, s. 285). På Ludvig den Elfte's tid (1423–1483) blev et dekokt af planten brugt til fosterfordrivelse.²⁵

I sin *Dissertatio de Sabina* (Jena 1707) sammenfatter Wedel Georg Wolfgang til slut sevenboms »dyder« i ti punkter; det fremgår heraf bl. a., at der da i Europa (d. v. s. Tyskland) næppe fandtes en by, et gau, en have, som ikke var smykket med dette »overordentlig nyttige træ«. Han indrømmer dog, at drogen uforsigtigt benyttet også kan anrette legemsbeskadigelser: *Sique vel maxime noxa aliquandro ab eius usu exorta, cautelis ubique opus est; prudentia decet medicum, temeraria omnia noxia*.

At den rette erkendelse af sevenboms virkning som abortivum også

blev forvansket til ren overtro, viser en sygehistorie hos den iøvrigt fremragende svejtsiske læge Johannes von Muralt 1715²⁰: En kvinde, som havde ni lykkelige fødsler bag sig, spadserede mod slutningen af sit 10. svangerskab i haven, knælede ned foran en sevenbom og brød nogle kviste af. I det samme følte hun, at fosteret sank ned i underlivet, og hun kunne ikke rejse sig. Veeerne bragte dog ingen nedkomst. 67 uger efter undfangelsen blev det døde foster udstødt gennem navlen. Fire år efter blev endnu et svangerskab afbrudt på denne mystiske måde. Muralt mener, at hendes knælen foran sevenbommen i sig selv var nok til at åbne hendes genitalia og drive føtus ud. Den uheldede nutidslæser skimter derimod en mere naturlig forklaring på »fænomenet« . . .

VI. Urtebøgerne.

Såvel tyske som danske urtebogforfatters medicinske oplysninger om sevenbom er hovedsageligt hentet fra antike skribenter og bringer derfor ikke meget egentligt nyt. Deres omtale af den kriminelle vækst giver derimod gode bidrag til billedet af den vurdering, som planten var genstand for hos almue, læger og gejstlighed.

Hieronymus Brunswigk (1450–1539) skriver i sin *Destillierbuch der rechten Kunst* . . . (1502. cap. CLXII) bl. a.: »Das wasser auf zwey lot getruncken / bringt den Frawen jr zeit / aber Frawen die mit Kindern gehn schadt es sehr. Das Wasser in solcher mass getruncken / bringt den lust zur Natur«.

Hieron. Bock's *New Kreuter Buch* (Strassburg 1551, 403 r) fortæller, at »Die Messpfaffen und alte huren geniessen des Seuenbaums am besten . . . Zulezt so verführen sie die jungen huren, geben jnen Seurenpalmen gepülvert oder darüber zu trinken, dadurch vil kinder verderbt werden. Zu solchem handel gehört ein scharpffen Inquisitor und meister . . .«

Også den »højtlærde Herr D. Petri Andrea Matthioli« ivrer i sin *Kreutterbuch* (tysk udg. 1563, 35 B) mod den onde trafik med sevenbom: »Die alten Hexen und Wettermacherin üben damit vil zauberey und abenthewer, verführen darmit die jungen huren / geben inen Sevenbaumschüssling gepulvert / oder heissens darüber trincken / dadurch vil kinder verderbt werden. Sind erger dann Herodes. Zum solchem Handel gehörete eine strenge Einsehung der Obrigkeit, die sollte den

Apoteckern verbieten / darmit sie den Sevenbaum / und andere sorgliche Spezereien losen Leuten nicht so liederlich verkaufften«.

Misbruget omtales også i Adamus Lonicerus' (1528–86) Vollständiges Kräuterbuch (udg. 1703, s. 73): »allzuunverschämten und unzüchtigen Weiber« bruger denne urt for at forhindre undfangelse. »Da aber solcher Brauch gottlos ist, wollen wir ihn lieber werschweigen«. Efter hans opfattelse er sevenbom et af de bedste og mest pålidelige emmenagoga.

Jacob Theod. Tabernaemontanus (Neu und vollkommen Kräuterbuch, Basel 1588 ff.) skelner mellem to køn: Savina mas (Sevenbaum-Männlein) og Savina femina (S.-Weiblein).²⁷ Vor busk nævnes med 10 andre planter med tilskreven emmenagogisk virkning plus ammoniak i en »god sirup til åbning af tilstoppet moder og genbringelse af ophørt månedsflod«. Blandingen har sikkert haft en drastisk effekt!

Hvornår sevenbom nåede til Danmark, er vanskeligt at sige, men da den jævnligt nævnes i middelalderen, tør man vel gå ud fra, at den allerede på et ret tidligt tidspunkt har været plantet i haverne. At Harpestræng (d. 1244) omtaler planten, siger intet om dens forekomst herhjemme; hvad han skriver om den, svarer stort set til hans vigtigste kildeskrift *De viribus herbarum* af »Macer Floridus« (ca. 1175). Som *sauina*, *sauinæ* – altså uden danske navne – anbefaler han den med honning som sårhelende, i hvidvin som hudrensende, bundet på tindingen for hovedpine; drikket ofte med vin eller lagt som et plaster på svangre kvinders mave »draghær thæt ut forworthæt barn føthælsæ« – bevirkes abort.²⁸ I en af P. Hauberg udgivet Harpestræng-afskrift nævnes *sewenbom* derimod kun i et råd mod gift (sammen med rude, salvie og tykbladet ærenpris).²⁹

Christiern Pedersens *En nøttelig Legebog ffaar ffattige och Rige* (Malmø 1533) har en lang række midler til stimulering af menses, lettelse af fødsel og efterbyrdens eller dødt fosters uddreven, men nævner ikke sevenbom; som sidste råd »faar pine effter Fødzæl« anbefaler han derimod at drikke et vanddekokt af enebærbark og -blade plus honning.

Een skøn loestig ny vrtegaardt af den anden navnkundige Malmøborger Henrik Smid (1546 ff.) kender ikke sevenbom, men interesserer sig i det hele også kun for urterne. Niels Michelsen Aalborg's *Medicin Eller Læge-Boog* (1633–38) anbefaler pulveriserede laurbær og enebær i øl eller vin »om Quindernes Tid er forstoppet« og mynte + enebærvand at drikke for at uddrive fosteret »enten det er lefuendes eller

dødt«. Sammen med enebær og 6 andre vegetabilia ordinerer han dog også sevenbom til samme formål, men man sporer hos ham som de tre førstnævnte urtebogforfattere en vis usikkerhed overfor sevenbom, hvad enten det nu skyldes hensynet til plantens farlige giftvirkninger, eller at almuen ikke skønnedes at kende denne vækst.

Den sidste formodning synes dog gendrevet af Simon Paulli, som i sin *Flora Danica* det er: *Dansk Vrtebog* (1648, s. 341, nr. 191, C-E) skriver:

Sevenbom blifuer udi Hafverne megit dyrcket / fordi det (som sagt er) staar grønt baade Vinter oc Sommer / oc megit herligen zirer oc pryder Korterene.

Den kongelige livlæge synes ikke at have næret høje tanker om moralen bag datidens tykke klostermure. Under omtalen af rude (*Ruta graveolens*), et gammelt antafrodisiakum hvorom Harpestræng skriver, at nydelsen formindsker »lustæ til quinnæ« og Paulli, at den ædes af klosterbrødrene »som ville lefue kyskelig oc høveligen sig forpligte at holde Reenlighed«, tilføjer sidstnævnte: Huad Aarsagen der til er, kand jeg icke vide / vil oc intet tale der om: Icke heller huor til de bruge Sevenbom . . .

Videre hedder det:

Udi Lande / huor Muncke oc Nunner hafue deris skiønne Klostere oc Lyst-Hafver / skal mand vel neppelig finde en Vrte-Hafve / som denne Sevenbom jo visseligen groer udi. Men Aarsagen / huorfore de den saa megit elske / oc saa flittligen dyrcke / der om veed jeg paa denne sted icke at tale. Ellers saa pleyer den gemeene Mand udi Tydskland / om denne Vrt / oc Møer (eller som holde sig for at være Møer / oc dog hafue mist deris Mødom) som ere wkyske / oc med wtilbørlig Kierligheds Brynde ere befengde / til deris største Vanære saaledis at skiempte:

De Sigron [Singrøn, *Vinca*] ock de Sevenboom /
Maken so veele Jungffren schoon.

Det er paa Danske sagt saaledis:

Sevenbom end oc Singrøn
giør saa mangen Pige skiøn.

Efter de mange diplomatiske omsvøb fortsætter han:

Men vi ville gaa dette forbi / oc ickun gifue os til at tale om Træit

udi sig selff . . . oc det bruger mand allerofftist til at drifue Tiderne / oc uddrifue det døde Foster . . .

Frederik den Fjerdes livlæge Johannes de Buchwald skriver i sin *Specimen Medico-Practico-Botanicum* 1720, s. 242: Inter emmenagoga haud sane ultimum merentur locum; menses etenum, lochia, fætum ac secundinas potenter, pellunt, tam in forma decocti quam infusi exhibita . . .

VII. Misbrug og forbud.

At lægfolk efterstræbte sevenbom til kriminelle formål, fremgår allerede af de tyske urtebøger i midten af 1500-tallet (her s. 13f.). Og denne særlige interesse for »midlet« har holdt sig lige til nutiden. Heinrich Marzell, Europas etnobotaniker par excellence, skriver 1935, at sevenbom stadig anvendes som abortivmiddel; »det er også årsagen til, at dens indplantning i offentlige anlæg sine steder blev forbudt, eller at busken måtte fjernes. De botaniske havers gartnere véd at fortælle herom, og jeg kender botaniske haver [München og Zürich; mdt. medd. 1958], hvor sevenbom måtte beskyttes mod publikum af et gitter. Ja, i bønderhaverne viser hækken ved det sted, hvor busken står, en for-dægtig åbning«. ³⁰

Forskellige tyske landsregeringer så sig tvunget til at fjerne sevenbom-eksemplarerne i offentlige anlæg. På grund af gæsternes åbenlyse interesse blev nogle gamle sevenbomtræer fældet i Berlins Tiergarten. ³¹ Om eksemplaret i Odense klosterhave fortalte en odenseaner mig (1946), at det altid var stærkt forrebet, og ifølge en meddelelse til Dansk Folkemindesamling (1917) skal der i Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles have have stået en sevenbom, hvis forkrøblede vækst bar tydelige spor af, at der blev stjålet af grenene. »På Landbohøjskolen hed det, at det var umuligt at bevare træet på friland, uden at det blev skamferet«. ³² Hvis oplysningen står til troende, må det sidenhen være gået stærkt tilbage med interessen, thi det meget store eksemplar, som nu står i Landbohøjskolens have, er ganske uberørt. Botanisk Haves sevenbom synes heller ikke at blive antastet. ³³

Thomas af Brabrant (f. 1201) er den første, som advarer mod ufor-sigtig brug af sevenbom som mensesdrivende middel. Men først flere århundreder efter synes anvendelsen at have taget faretruende omfang. Theodor Zwinger (1658–1724), en kendt og søgt læge i Basel, professor i græsk sprog og moral, senere også i medicin, oplyser i sit værk »Von

den Baum- und Staud-Gewächsen« (1744, s. 97), at træet er en yndet prydvækst, men bruges af »Weibern« som abortivum, hvorfor øvrigheden skulle forbyde dyrkningen. Mod slutningen af 1700-tallet førte et hyppigt misbrug i den tyske provins Franken til offentlige advarsler mod det farlige træ,³⁴ i andre egne til totalt og strengt forbud mod dyrkning og salg (f. eks. i Østrig).³⁵ Alligevel sås det ofte i haverne – som »sirtræ« og under foregivende af, at man kun brugte det til husråd mod forskellige udslet og husdyrsygdomme, hvilket langtfra altid var tilfældet.³⁶

Hovorka & Kronfeld citerer i »Vergleichende Volksmedizin« bd. I (1908), s. 366 f. en læge Chaumeton, der i begyndelsen af 1800-tallet skriver:

»Som værdige arvtagere af tidligere århundreders medicinske fejltagelser har »gute Frauen« bildt sig selv ind, at det er nok at lægge nogle af bladene i unge pigers sko for at fremkalde deres menstruation. Heldigvis indebærer denne forkerte praksis ingen fare; himlen give, at det samme var tilfældet hos en mængde frække jordemødre og dristige kvaksalvere, hvis samvittighed ikke afholder dem fra at bruge denne pirrende plante ud fra de mest letfærdige be væggrunde og ofte til stor skade for deres begærs og uvidenheds ulykkelige ofre. Sevenbom kan faktisk ikke blot fremkalde betændelser og frygtelige uterus-blødninger, men er også i stand til at bevirke føtus' uddriven under omstændigheder, der bringer moderens liv i den største fare«.

Jul. Wilde fortæller 1923 (Die Pflanzennamen im Sprachschätze d. Pfälzer, s. 218), at dekokter af unge skud blandet med saften af taks ofte anvendes som abortivum. I en parentes fortsætter han: »Auf Grund eines bezirksärztlichen Gutachtens mussten in einem Amtsbezirke sämtliche Pflanzen dieser Art aus den Anlagen entfernt werden«.

Og for at gå helt frem til nutiden: Den svenske medicinalhistoriker Nils Hewe skriver 1949, at sevenbom dør som i Frankrig og Tyskland findes i de offentlige parker, men at man i begge sidstnævnte lande er begyndt at udrydde den – »och med all rätt, ty denne giftbuske har inte existensberättigande«.³⁷

Under indsamlingen af stoffet til denne afhandling har jeg talt med adskillige, som mente, at sevenbom ikke måtte dyrkes i haverne. Noget egentligt forbud har dog aldrig været nedlagt herhjemme, og Juniperus sabina falbydes (som nævnt i indledningen) i de fleste planteskoler. I og for sig var et lovfæstet forbud her lige så berettiget som tilfældet

er med *Berberis vulgaris* (lov af 27. marts 1903), idet sevenbom (og beslægtede arter) er mellemvært for pæretræets frygtede gitterrust (*Gymnosporangium sabinæ*) – et forhold, som blev opdaget 1864–65 af den danske naturforsker Anders Sandøe Ørsted.³⁸ Muligvis har den iagttagelse, at den blotte tilstedeværelse af en sevenbom (der forhindrede kvindens frugtbarhed) kunne ødelægge frugterne på havens pæretræer, yderligere befæstet plantens ry som abortivum.³⁹ I Lothringen hedder det, at hvor sevenbom dyrkes, dør et stykke kvæg.⁴⁰

VIII. Folkelige tilnavne.

At sevenbom ubestridt var (og er?) det hyppigst anvendte abortivmiddel i Europa, viser en række tildels meget gamle tilnavne og eufemismer. Nogle har dog sikkert kun haft en ret lokal udbredelse og enkelte er »bog-navne«:

Pigernes træ (Sydsjælland).⁴¹

ty.⁴² Kindermord (1673).

Kenderdoad }
Kenderschderba } (Schwaben 1915).
Mägdebaum (1714).

Verboddän Buhm (Siebenbürgen 1848).

Jungfernpalme

Jungfern-Rosmarin (Bayern; ironisk: Pigen, der bruger denne vækst, kan som »jomfru« stå brud smykket med rosmarin).

Glückskraut }
Lebensbaum } Eufemismer, egl. navne til enebær og thuja.

Segenbaum 'velsignelsestræ' (Bayern; Kärnten i Østrig – grene af busken vies i kirken palmesøndag, men dyrkes reelt til andre formål; navnet har altså dobbelt betydning for de indviede!)

Zepperbom – af *verzeppern* 'splitte, abortere' (Nösnerland [ty. sprogø i Ungarn, nu rumænsk Transsylvanien]).

holl. hoereboom.⁴³

eng. cover-shame.

bastard-killer.⁴⁴

fr. cyprès des magiciens.⁴⁵

plante damnée.

it. cipresso di maghe.

pianta dannata 'forbandet plante' (Bologna).⁴⁶

pers. dīwdâr 'djævelens træ'.⁴⁷

IX. Illegal anvendelse i Danmark.

Så vidt man kan skønne, blev dette abortivmiddel næsten udelukkende brugt af ugifte kvinder. Om en gift kone på Fyn, som fødte i dølgsmål efter at have indtaget denne droge, sagde folk: »Det grueligste jeg véd om sådan noget, var dog i en have – jeg vil ikke engang sige, enten det var hist eller her. Men om en gift kone var det: så længe hun levede, sagde folk, hun fødte i dølgsmål. – Den stakkel, hun har sagtens ikke troet, at Vorherre aldrig skaber munde uden brød. Den gang hun døde og blev begravet, stod hun hver nat nede i haven ved sibbenbomtræet, jamrede sig og sagde: O, sibbenbomtræ! O, sibbenbomtræ! Du forrådte mig med syv sønner!«⁴⁸

Sevenboms evne til at provokere abort nævnes som kendt i alle landsdele – således fra Sønderjylland,⁴⁹ Nordsjælland,⁵⁰ Jylland,⁵¹ Holbæk amt⁵² (se endvidere nedenfor). Men planten synes langfra at have været almindelig i haverne og blev betragtet med både nysgerrighed og afsky. En the af bladene blev regnet for et ufejbarligt middel; den skulle trække natten over og om morgenen drikkes på fastende hjerte. En »klog« kone i Kliplev brugte dette hemmelige middel i tidsrummet 1850–60.⁵³ Den kloge Kjæn Krathus i Tvis hjalp unge piger med bl. a. en medicin brygget på barken af et træ, som groede på Holstebro kirkegård. I en vise, som lærer Hansen-Siir 1899 digtede til dr. Dethlefsen i Holstebro, hedder det herom:

Og Kjæn Krathus hjælper årlig
syge folk i hobetal,
pigebørn når de bliver dårlig,
– hvad ret ofte hændes skal –
tyer til hende, i en fart
hun fordriver ondet snart.

Det endte dog med, at hendes kvaksalveri blev opdaget, og 1891 idømtes hun – 69 år gammel – til 18 måneders forbedringshus i kvinde-fængslet på Christianshavn. Det farlige træ blev fjernet og tilintetgjort, mens hun var fraværende.⁶⁴

Den kloge mand Jens Damgaard i Estvad (Ringkøbing amt), som døde få år før sidste århundredskifte, havde midt i sin have med lægeplanter »en fordrivendes urt«; han brugte den dog aldrig og mente, at den forhen blev dyrket af munke og nonner.⁵⁵ Det kan næppe have været andet end en sevenbom. Om endnu en klog mand – i Revninge på Nordøstfyn – berettes, at han i sin have havde en sevenbom; »tit kom der folk til ham og ville have af dette træ til ondt brug, men de

kunne byde ham, hvad de ville derfor, de fik intet. En nat havde en pige listet sig ind i haven for således at få noget af træet, men da hun ville gå tilbage, kunne hun ikke komme af stedet, men måtte blive stående til om morgenen, da den kloge mand kom og løste hende«. ⁵⁶

I en variant af sagntypen »Forskrivning til fanden, som narres med stedsegrønt træ« hedder det om herremanden på Juulskov ved Nyborg, at han havde mange friller, og for at de ikke skulle få børn, akkorderede han med Fanden, at denne skulle skaffe ham og plante et sevenbomtræ i gårdens have; men så snart det visnede, skulle Fanden have hans sjæl. Herremanden gjorde derfor alt for at holde træet i live, og da Juulskov engang brændte, og det nær var gået tabt, brød man en del af hovedbygningen ned for at redde træet. I et par andre versioner nævnes dog et takstræ og intet om frillerne. ⁵⁷

En mand (f. 1857) har til A. Rønnekilde Nielsen fortalt fra sit fødesogn Beldringe (Præstø amt): »Ved skoven ligger Bellevuegaarden, og i dens have var der et træ, kaldet »Pigernes træ«. Hvad pigerne skulle med det træ, véd jeg ikke, men ved hjælp af det kunne de blive hjulpet, så de kunne bruge karlene, så meget de ville, uden at få børn«. ⁵⁸

Lefærdige kvinder tyggede blade af sevenbom og frø af »vikketræ« (guldregn) for at sikre sig mod undfangelse, hedder det i en optegnelse fra Sydfyn. ⁵⁹

På Ørslevkloster kirkegård (øst for Skive) groede forhen et træ, kaldet *elverbom*, om hvis blade man fortalte, at de – rigtigt tilberedt – kunne fordrive fostre, og at det af munkene blev ført her til landet og brugtes af nonnerne. Det lokale rim om træet:

Du kære elverbom,
du gør den værste hore from ⁶⁰

er en variant af det rim, der allerede nævnes af Simon Paulli 1648 (se side 15, hans påstand, at det oprindeligt stammer fra Tyskland, har jeg ikke kunnet verificere), og som i andre varianter er noteret over det meste af Danmark:

Sevenbom og singrøn [Vincea]
gør mange piger skøn. (Moth's utrykte ordbog, ca. 1700)

Dyvelsdræk [Ferula asa-foetida] og sevenbom
gør så mangel hore from. (Nordsjælland) ⁶¹

Sevenbom
gør mangel pige horefrom. (Falster) ⁶²

Kvægsølv og sivenbom
det gør mangel hore from. (Midtsjælland)⁶³

Ærenpris [Veronica] og sevenbom,
de gør mangel jomfru tom. (Silkeborgegnen)⁶⁴

Kviksølv og sevenbom
gør mangel (gammel) hore (el. jomfru) from. (Jylland)⁶⁵

Sevenbom
gi'r slatten vom. (Lolland; fra nutiden?)⁶⁶

Sevenbom omtales også i flere af de »kloge« folks håndskrevne lægebøger og cyprianus'er – undertiden (af forsigtighedshensyn?) dog kun i emmenagoga.

»Om du vil have din vilje med kvindfolk, og de ikke skulle få børn, tag sebenbom og kog det i øl og giv hende at drikke, da får hun ikke børn« (36. kap. af Rasmus Rask's faders cyprianus, dateret Brøndekilde på Fyn 1761).⁶⁷

Mod månedstidens forstoppelse anbefaler Kjeld Bergs lægebog (Lemvigegnen) myrrha-, rav- og safranessens plus sevenbom-olie.⁶⁸ Samme råd er nedskrevet af Niels P. Husted i Brejning ved Ringkøbing – med tilføjelsen: »Er anvendelig i besværlighed af vandfarvede tider [leukorroé?].«⁶⁹ Sevenbomolie og fem andre ingredienser applikerer han for barnsnød.⁷⁰ Peder Hansen i Kolding anbefaler sevenbom i blanding med kamilleblomster, hvidkløver, skovmærker (bukar), følfod og bukkeblade [Menyanthes] i the for »at drive kvindens tid«.⁷¹

Omtalen af sevenbom i »Den kloge Søren« Christensen's »Homøopatisch Raadgiver« (Nyborg u. å., s. 125) er et godt bevis på sådanne trykte »lægebøger«s mangelfulde og vildledende oplysninger:

Sabina juniperus (Sevenbom), en Plante fra Antillerne i Mexico(!) . . . Kun Frøene anvendes til den homøopathiske Medicin. Hovedvirkninger: Præservativ imod(!) Abortus, navnlig i Svangerskabets 3. Maaned. De maanedlige Regler for tidligt og for stærkt(!). Blodstyrtning efter Nedkomsten. Fremhjælper Fødselen og driver Efterbyrden.

Andetsteds (s. 76) hedder det:

Bliver Blødningen (efter fødselen) meget stærk, og det truer med Forblødning, tages Sabina.

At »Den kloge Søren« også anbefaler sine lægebogskunder ukontrolleret brug af aconitum, belladonna, bryonia o. a. stærke plantegifte, kan herefter ikke undre.

Det er naturligvis umuligt at sige noget sikkert om sevenboms evt. anvendelse som illegalt abortivum efter år 1900, men en gennemgang af Index medicus Danicus og Oscar Preisler's Bibliotheca medica Danica gav ingen omtale heraf. Bibliotekar ved Universitetsbibliotekets 2. afd. S. Aksel Uhrenholt rådspurgte en af sine kolleger, der er læge, og »han anså det for udelukket, at en sådan anvendelse har fundet sted i vort århundrede« (brev 21.3.1958).

Bortset fra den medicinske og folkloristiske litteratur har vor plante kun meget få gange været omtalt af danske forfattere. Bibliotekar Jul. Clausen giver i sin bog »Den danske Tartuffe« (Kbh. 1916) en tragikomisk skildring af et ægteskabsbrud på Fyn 1773, hvor professor, dr. theol. Jac. Chr. Pingel, sognepræst ved St. Knuds menighed i Odense, forfører og gør stiftsprokurator C. G. Schiødt's hustru frugtsommelig. I sin svare pine forsøger Pingel med allehånde midler at afvende det uundgåelige. Blandt de abortivmidler, han anbefaler hende at indtage (rosmarinolie, en the på kamilleblomster og karse), er også sevenbom, hvoraf han sender hende nogle kviste indpakket i et stykke papir. På en flugtagtig rejse til København afleverer Pingel en pakke med sevenbom til sin kusk Hans og beder ham skaffe det af vejen. – Senere, da skilsmisseforhørene lagde alt for dagen, hævdede Pingel, at han kun havde givet Schiødt's hustru medikamenterne for at vække hendes menses, hvilken plejede at udeblive 6–8 uger. En omstændelig afhøring af flere gartnere om, hvorvidt der fandtes sevenbom i Schiødt's have, gav intet resultat. Tilsyneladende fulgte Pingels elskerinde ikke nogen af hans råd.

Karl Gjellerup er vistnok den eneste danske forfatter, som har benyttet sevenbom-motivet i dramatisk digtning. Det sker i sørgespillet »Herman Vandel« (1891, s. 36 ff.) i en scene af Første Handlings 6. optrin, hvor en ung pige hemmeligt (men beluret af rektordatteren Louise og broderen Emil) skærer sig en kvist af et sevenbomtræ i rektorboligens have. Det resulterer i en samtale:

Louise: Sevenbom? hvad er det?

Emil: Hvad for Noget? Du kjenner ikke det mærkeligste Træ i vor Have, der er ligervis som Kundskabens Træ i Eden?

Louise: Nei, det maa du fortælle mig om.

Emil: O, Eva-Datter! Sandelig siger jeg dig, du lever endnu i Havens Uskyldigheds-Stand . . . Til Bevis for min Agtelse vil jeg fortælle dig om dette mærkelige Træ eller Busk, det eneste i sin Art i Miles Omkreds.

Nu beretter Emil sagligt, at en the af barken bruges af unge piger, »som egentlig ikke længer er unge Piger, men gjerne vilde blive ved at være det« – og tilføjer en historie om en kone, der lod djævelen give sig en sevenbomdrik for at forhindre moderskabet. Det gik godt mange gange, men tilsidst blev hun brændt som heks på galgebakken.

Louise viser påfaldende stor interesse for hans oplysninger om busken. I sørgespillet 9. optrin fanges hun på fersk gerning . . . i hånden holder hun en afskåret sevenbomkvist!

X. Analogier i udlandet.

I Norge har sevenbom næppe været kendt og brugt de sidste halvandet hundrede år. Registeret til Norsk Folkeminnelags skrifter nr. 1–49 (1920–1942) viser, at planten ikke nævnes af nogen forfatter, og I. Reichborn-Kjennerud's 5-bd. værk *Vår gamle trolldomsmedisin* (1928–1947) har kun omtalt den i en note (en opremsning af vegetabiliske ekbolika). Derimod optræder sevenbom i et par norske magiske recepter.⁷² Den ene stammer fra ca. 1790, den anden fra ca. 1815:

En skjønn Kunst for Kvindfolk, som ere med Børn og ikke ere 12 à 16 Uger borte med det: Tag Teglstensolje [oleum Benedictum] for 2 Skilling og Sevenbomolje for 2 Skilling og deriblandt Kornet Sevenbombark. Kog det i Vand, Øl eller Melk og drik eller søb noget af det; saa fordrives det strax.

At en Pige ei skal blive med Barn: Tag Sevenbom og Savegryn og lad hende bære paa sig Nat og Dag; saa er hun fri.

Endelig kendes det s. 20f. nævnte rim også i Norge: Sevenbom / har gjort så mangan pike (el. joinfru) from.⁷³

I Sverige indtages *sävenbom* ved fødsler.⁷⁴

I det nordlige Tyskland ses planten kun sjældent i haverne, men så meget mere almindelig er den i landets sydlige halvdel. Bayerske kvinder har drukket en the af sevenboms grenspidser og bærkogler for rettidigt at provokere menses⁷⁵; i de bayersk-frankiske bønderhaver var alle eksemplarer – efter hvad dr. F. Freiherr von Oefe 1898 fandt frem til⁷⁶ – plantet af et kvindeligt familiemedlem, hvilket røber et almindeligt kendskab til buskens eller træets anvendelse og virkning. Anderledes i Niederbayern. Skønt sevenbom også her fandtes i næsten alle haver, kendte man tilsyneladende ikke dens gynækologiske anvendelse og brugte den kun til at fordrive onde ånder (jnf. s. 23). For at

modvirke denne overtro lader den katolske kirke nu sevenbomkviste stænke med vievand palmesøndag, hvorefter de anbringes i hjemmene som værn mod uheld, sygdom etc.

I Østrig er benyttet mange forskellige abortivmidler, men oftest sevenbom.⁷⁷ Om forholdene i Steiermark skriver Viktor Fossel 1886, at det navnlig drejer sig om dekokter af rosmarin, meldrøje [*Secale cornutum*] og sevenbom. »Jordemødre med og uden diplom skal i de enkelte egne for penge og gode ord love dem hjælp og tavshed, som har noget at skjule for verden«.⁷⁸

Sevenbom synes at have været dyrket og anvendt som abortivum i England allerede før normannernes invasion.⁷⁹ En engelsk ballade fra midten af 1500-tallet viser, at man dengang brugte planten til forbryderiske formål; det hedder om den unge Mary Hamilton:⁸⁰

She is gane to the garden gay,
to pu' of the savin tree;
but for a' that she could say or do,
the babie it would not die.

Verset minder om den dulgte advarsel i en tysk folkevises:⁸¹

Ein Mädchen wollt' zum Tanze gehn,
sie war so schön gezieret.
Was traf sie an dem Wege stehn?
Ein Sadenbaum so grüne.

Som arbortivum nævnes fra England foruden sevenbom også de beslægtede arter taks og enebær.⁸²

Den ukrainske befolkning i Bucovina og det østlige Galizien kender og anvender mange vegetabiliske ekbolika, men ikke sevenbom, fordi denne plante kun findes indplantet i nogle få herregårdshaver (1861).⁸³ De mongolske kalmuk-kvinder bruger et sevenbom-afkog for at undgå konception subs. provokere abort. Kendskabet til plantens gynækologiske effekt er noteret fra de forskellige egne af Rusland.⁸⁴

Iøvrigt haves underretning om sevenboms benyttelse som abortivum i Frankrig,⁸⁵ Flandern,⁸⁶ Letland,⁸⁷ Grækenland,⁸⁸ Jugoslavien,^{88a} Tyrkiet,⁸⁹ Algier,⁹⁰ Tunis,⁹¹ Abessinien⁹² (ved og harpiks), U. S. A. (*Juniperus sabina* og *J. virginiana*).⁹³

Den ældste (dog ikke helt pålidelige) iagttagelse af sevenbom-provokeret abort foreligger i 1600-tallet fra Frankrig⁹⁴; en kone nedkom for tidligt, fordi hun havde trådt (!) på en sevenbom i haven (sml. s. 13).

I en tysk landsby havde man (ca. 1800) længe haft mistanke til en ung pige, som trods en meget udsvævende levevis ikke blev svanger. Da et sevenbomtræ i haven blev fældet og fjernet, varede det imidlertid ikke længe, før hun blev gravid. En retslig efterforskning viste, at pigen før og under menstruationen altid havde drukket et dekokt af træets blade, og at hun efter træets omhugning endnu nogen tid forhindrede konception ved hjælp af et forråd af dets kviste. Hendes sundhed og potens blev ikke svækket. Da hun ophørte med at tage midlet, blev hun straks befrugtet af den samme mand, som hun hidtil havde haft samleje med.⁹⁵

Fra provinsen Hannover meldes (1930), at »Baum des Lebens« de første seks måneder af svangerskabet nydes rå, kogt eller som the for at uddrive fosteret, og at svangerskab forhindres med denne the drukket efter hver menses.^{95a}

XI. Beslægtede planter som abortivum.

Hvor sevenbom ikke findes, eller som surrogat (ligheden!), har man hjulpet sig med andre nærtbeslægtede nåletræer, hvis giftstoffer synes at have en tilsvarende indvirkning på blodrige væv og specielt livmodermuskulaturen.

Allerede Plinius anbefaler enebær (*Juniperus communis*) til gynækologisk brug.⁹⁶ Grønne enebær + kommen m. m. driver efterbyrden, hedder det i et dansk husråd.⁹⁷ »Som barn hørte jeg fortalt, at enebærolie brugtes til fosterfordrivelse«, oplyser en nordjysk meddelelse.⁹⁸ Fra England berettes, at »the berries were swallowed to produce abortion; and also in childbirth«. ⁹⁸ Iøvrigt henvises til L. Lewin: Die Frucht-abtreibung (³1922), s. 202 f, 223, 226, 376.

Grønlands eskimokvinder drikker rigelige mængder the af *Juniperus nana* for at provokere abort.⁹⁹

De erhvervsmæssige kvaksalvere blandt Amerikas hvide befolkning skal navnlig have brugt en droge af blyanttræ (*Juniperus virginiana*)¹⁰⁰ – et i Nordamerika hjemmehørende, indtil 30 m højt træ, hvis udseende minder meget om sevenboms. I Bayern og Østrig blandes sevenbom gerne med kviste af *Thuja occidentalis*, *Cypressus sempervirens*, *Taxus baccata* og *Juniperus virginiana*.¹⁰¹ Flere nordamerikanske indianerstammer (således Tewa og Zuñi) bruger *Juniperus monosperma*; et dekokt drikkes af kvinderne før fødselen for at vække og stimulere

livmoderens muskelbevægelser, men det skal indtages umiddelbart før nedkomsten, ellers bliver barnet mørkhudet! Mest effektiv er the af en Juniperus-kvist med påsiddende mistelten. Efter fødselen bader barselkvinden sig i et dampende dekokt og drikker det tillige i små kvanta for at fremskynde efterbyrdens afgang.¹⁰²

Endelig fortæller Vance Randolph 1947 om det meget overtroiske Ozark-folk i Missouri og Arkansas (U. S. A.), med en avisnotits 1941 som kilde, at »no woman ever drank cedarberry [her Juniperus virginiana] tea without being 'talked about'. Men might take it for chills [forkølelse], but never women!«¹⁰³

XII. Apotropæum.

Som røgelsesmiddel brugte grækerne og romerne foruden (eller som substitut for) virak ofte enebærarterne Juniperus oxycedrus og J. sabina (Plinius, Hist. nat. 14, 11), der ligesom rosmarin, laurbær o. a. aromatiske vækster blev regnet for apotropæiske. Denne praksis kendes også fra den nyere tid. Asiatiske folkeslag, navnlig basjkirerne i det nordøstlige Rusland, samlede (1800-tallet) enebær-frugter, opbevarede dem i husene og mente, at de uddrev urene ånder og smitsomme sygdomme.¹⁰⁴ Manglende eller svigtende potens skyldtes onde magter; man lagde derfor »sevepalmen« i skoene og brugte planten til røgning mod dæmonerne (Baden).¹⁰⁵ Kirkeviede sevenbomkviste var virksomme mod forgørelse af kvæget (Tyrol).¹⁰⁶ Tilsvarende i Danmark (Bogø): Tager man et lille stykke sevenbomtræ og lidt kamfer og binder på hver ko om foråret, kan den ikke forhekkes, thi sevenboms kraft er så stor, at onde folk ikke kan overvinde den.¹⁰⁷ De stærktlugtende droger sevenbom, dyvelsdræk og bævergejl lagdes i kærnen for smørlykke (N.Sjæll.),¹⁰⁸ i pose på brystet som værn mod troldtøj og spøgeri og i flækket pind stukket i markens ene hjørne som beskyttelse mod køernes forgørelse og sygdomme (Møn).¹⁰⁹

Sevenboms anvendelse som apotropæum er analog med enebærs o. a. stinkende nåletræer. Det er en af folketroens mange inkonsekvenser, at samme plante, som tilskrives ondtafværgende kræfter, tillige benyttes af heksene til alskens ulykker. I »Macbeth« (1606) lader Shakespeare nogle hekse nævne giftplanterne sevenbom og taks som ingredienser i deres trylledrikke.¹¹⁰ Kviste af sevenbom tjener af og til som »Lebensrute«¹¹¹ og opregnes blandt de vækster, der ansås for at være paradiset

livstræ og gav mennesket evig ungdom.¹¹² En interessant parallel: *Juniperus virginiana* er den nordamerikanske indianerstamme Omaha-Ponca's symbol for »livstræet«.¹¹³

XIII. Anden folkemedicinsk anvendelse.

Udover anvendelsen som abortivum og emmenagoga er vor plante af mellemeuropæisk almue blevet benyttet mod indvoldsorm, gigt og reumatisme, skurv og lus hos børn, på veneriske sår, som diureticum, på bylder o. l.¹¹⁴ En middelalderlig dansk Harpestræng-afskrift (ca. 1450) nævner *sewenbom*, *souenbom* i et gigråd.¹¹⁵ Fra Tang Kristensens kompilation »Gamle Raad for Sygdomme hos Mennesket« (1922, s. 106, 117, 177, 202, 313) er disse applikationer hentet:

Et plaster af pulveriseret sevenbom i smør eller fløde smøres på skurvede børnehoveder; »det læger fortræffelig, at man sig derover må forundre« (P. Grønning; Viborgeggen?). »For Bindelse og haardt Liv« anbefaler samme et vin- eller eddikedekokt på sevenbom injiceret i anus; omvendt ordinerede hans kollega Anders Madsen (håndskrift fra Tommerup på Fyn) at spise sevenbomolie og gammelt hvedebrød for at stille diarré. Pulveriserede sevenbomblade og bulmeurtfrø lagdes, indsyet i en linnedspose, ved smertende tænder (Christen Mose's lægebog, Bøvling v. Lemvig; Kjeld Bjerg's lægebog, Lomborg v. Lemvig),¹¹⁶ og en præst i Asminderød (N. Sjæll.) anbefalede mod tandpine et tyndt ølafkog på sevenbom, salvie og rosmarin. Endelig nævnes sevenbom i en recept til røgning af hævede ben [varicer?].

XIV. Veterinærmedicin.

Sabina skal allerede i det 11. århundrede være blevet brugt af engelske dyrlæger.¹¹⁷ Og veterinærmedicinen bruger endnu drogen i afkog, salver eller blandet med forskellige pulvere som uterusmiddel. Som meget virksom komponent i en abortivdrik spiller den en vigtig rolle som iværksætter af efterbyrdens afgang. I Veterinærfarmakopéen 1908, der var autoriseret indtil 1933, findes et *pulvis contra retentionem secundinarum* med sevenbom som den effektive ingrediens.¹¹⁸

Overdyrlæge Kr. Boers nævner sevenbom i en lang række danske veterinære husråd. Blandet med bukkeblad, meldrøje, ingefær, hvidløg m. m. kom sevenbom i køer, der ikke kunne kælte eller for at drive efterbyrden.¹¹⁹ Også i Sydtyskland og Østrig fik koen straks efter

kælvningen et afkog af sevenbom eller en kvist af planten indgivet »dass sie gesund bleibt« og efterbyrden hurtigere og lettere kvitteres.¹²⁰ På Nystedegnen blev sevenbom plukket på kirkegården, tørret og som et pulver presset i køer, der ikke ville blive brunstige.¹²¹ Et dekokt med egebark anvendes endnu mod »hvid flod« (leukorroe) hos køer,¹²² et afkog mod orm hos heste.¹²³ En dansk Heste-Lægebog (Kbh. 1703, s. 13) bringer dette råd: »Er Hestens Gemæch [præputium] hoven, efter at han er gildet, da tag Segelbom, syd [kog] det og lad den Dunst 3 Gange i en Dag opfare lige paa hans Gemæch«. ¹²⁴ Endelig nævnes sevenbom blandt 8 andre ingredienser i et sildelage-dekokt plus øl og hesteurin mod snivehoste (malleus) hos heste (Norge ca. 1780).¹²⁵

En undersøgelse af de legale og illegale midler til at provokere abort har såvel kulturhistorisk som medicinsk og statsretsligt en betydelig interesse. Vi lærer her ud fra, at de ikke – som ofte hævdet – er det afgørende bevis for degenererede sociale tilstande og mangelfuld moral. Fosterfordrivelserne kendtes fra de ældste tider, og såvel blandt højt civiliserede som de mest primitive folkeslag har man kendt og brugt mangfoldige abortivmidler.

At disse ukontrollerede, egenmægtige og tit livsfarlige indgreb i naturens orden må fordømmes, er kun langsomt blevet klart; først på et ret sent tidspunkt i vor kulturhistorie blev denne praksis imødegået af religiøse og politiske lovgivere. Men at alle forbud og trusler om straf endnu langtfra har udryddet de illegale svangerskabsafbrydelser, derom vidner de jævnligt afslørede kvaksalvere. Og om det nogen sinde vil lykkes, er et stort spørgsmål.

LITTERATURHENVISNINGER OG NOTER

Forkortelser: DFS = Dansk Folkemindesamling (kapsel- og topografi-nr.); *Hovorka-Kronfeld* = O. v. Hovorka & A. Kronfeld, Vergleichende Volksmedizin I-II (1908-09); *Lehmann* = Heinr. Lehmann, Beiträge zur Geschichte von Sambucus nigra, Juniperus communis und Juniperus Sabina (Zofingen 1935); *Lewin* = L. Lewin, Die Fruchtatreibung durch Gifte und andere Mittel (³1922); *Ploss* = H. Ploss, Das Weib in der Natur- und Völkerkunde (1902).

I. 1. Skr. medd. af mag. scient. Johan Lange 1958. – 2. Aigremont (pseudonym), Volkserotik u. Pflanzenwelt I (1908), 49. K. Gjellerup i sørgespillet »Herman Vandel« (1891), 38: »Hvem veed – en eller anden korsfarer kan have taget en Stikling med«. Inf. czekk. *klasterni chvojka* »kloster-enebær': V. Machek, Česká

a slovenská jména rostlin (1954), 39. – 3. Apoteker Ludwig Kroeber, Das neuzeitliche Kräuterbuch III (1949), 334. – 4. Lehmann 118. – 5. Lewin 328 f. – 6. Ploss I, 862. – 7. Heinrich Marzell, Die heimische Pflanzenwelt im Volksbrauch u. Volksglauben (1922), 18.

II. 8. Olof Johnsson, Fosterfödrivning (1945), 34 ff. – 9. I. Reichborn-Kjennerud, Vår gamle trolldomsmedisin II (1933), 71. – 10. Hermann Fischer, Mittelalterliche Pflanzenkunde (1929), 191, 249.

III. 11. Adolf Martin, Die Pflanzennamen d. deutsch. Flora (1851), 64 f. – 12. Lehmann 58. – 13. Max Höfler, Volksmedizinische Botanik der Germanen (1908), 49 f. – 14. Isodorus, Originum seu Etymologiae XVII, 7, 35, ed. W. M. Lindsay, Oxford 1890; sml. Rolf Nordhagen i Naturen (Bergen) 78 (1954), 94 f. Et græsk sagn, der hentyder til træets evne til at frembringe lld: J. Murr, Die Pflanzenwelt in d. griech. Myth. (1890), 126. – 15. L. Glaesser, Taschenwörterbuch für Botaniker (1890), 220. – 16. Fr. Kanngiesser, Etym. d. Phanerogamen-Nomenklatur (1908), 94; G. C. Wittstein, Etym.-botan. Handwörterbuch (1856), 481. – 17. Lehmann 112; s. 118 skriver han: Allerede skøgen Sabina [kejser Hadrians gemalinde] skal have brugt kvistene til forbryderiske formål.

IV. 18. Kroeber [note 3] 337; Meyer's Vareleksikon 1952, II, 377 f. Om kemi, forfalskninger m. v., se Gildemeister & Hoffmann, Die aetherischen Oele I (1910), 107, Archiv für Pharmaci og Chemi 1907, 85. – 19. Lewin 334. – 20. W. Ripperger, Grundlagen z. praktisch. Pflanzenheilkunde (1937), 295; Kroeber [note 3] 336. – 21. Lehmann 114. – 22. W. Zimmermann, Badische Volksheilkunde (1927), 56 f. – 23. Skr. medd. af apoteker, cand. pharm. Harald Nielsen 1958.

V. 24. Johann Hoops, Waldbäume u. Kulturpflanzen im germ. Altertum (1905), 271. – 25. L. Lewin, Die Gifte in der Weltgeschichte (1920), 282. – 26. Eydtgenössischen Lustgarten (1715), her efter O. Obschlager, Der Zürcher Stadtarzt Joh. v. Muralt (1926), 10.

VI. 27. Også i Sverige og Tyskland (Baden) mente man, at der af sevenbom fandtes både han- og huntræer: H. Aminson, Bidrag til Södermanlands äldra Kulturhistorie V (1880), 106; E. H. Meyer, Badisches Volksleben im 19ten Jahrhundert (1900), 394. – 28. Harpestræng. Gamle danske Urtebøger, Stenbøger og Kogebøger, udg. ved Marius Kristensen (1908–20), 73, 169 < Det Stockholmske Haandskrift K48 & Ny kgl. Saml. 66.8°. – 29. P. Hauberg, En middelalderlig dansk Lægebog (1927), 33.

VII. 30. Heinrich Marzell, Volksbotanik (1935), 180. – 31. Lehmann 113. – 32. DFS 1906/23:3. – 33. Skr. medd. af mag. scient. Johan Lange; »da jeg var derinde i 1937–38, gik der nok rygter om, at et par kvindelige havegæster havde spurgt efter planten, men derudover mærkede vi intet«. – Tidens Kvinder nr. 24, 1958, gengiver flg. læserbrev: »I Botanisk Have vokser der efter sigende et prydræ, hvis blade skal være velgnede til at fremkalde abort. Bortset fra, at det nu [?] med sine afribbede grene hverken er nogen »pryd« eller af nogen faktisk værdi for de unge studerende, så synes jeg, at det er i højeste grad uforvarsligt at plante et sådant træ her lige midt i storbyen, som i forvejen rummer tilstrækkeligt til at lede ubefæstede sjæle på afveje«. – 34. Fränk, Merkur 1796, 6; 1797, 17. – 35. Ferri, Sammlung alter Sanitätsverordnungen im Erzherzogtum Österreich (1807) > Lewin 328. Om studenterne i Leyden beretter Simon Paulli (Quadripartitum Botanicum... 1708, 561), at de brækker grene af dette træ i offentlige haver og citerer i denne forbindelse et rim [her s. 15]. – 36. Lehmann

144. – 37. Låkevåxternas sällsamma historia. I: Växter som verka på könsorganen (1949), 103. – 38. Bot. Notiser 1865, 105–07. – 39. Hovorka-Kronfeld I, 365 f. – 40. H. Marzell, Volksbotanik (1935), 181.

VIII. 41. A. Rønnekilde Nielsen i DFS 1906/23:604. – 42. Hotton, Thesaurus phytologicus 1695 > Lehmann 143; Aigremont l. c. [note 2] I, 49; R. Pieper, Volksbotanik (1897), 583; Zeitschr. f. österr. Volkskunde V (1899), 240; Friedrich Krauss, Nösnerländ. Pflanzennamen (1943), sp. 228; medd. fra prof. dr. Heinr. Marzell, Gunzenhausen (Bayern) 1954. – 43. H. Heukels, Woordenboek der Nederlandsche Volksnamen van Planten (1907), 219. – 44. J. Britten & Rob. Holland, A Dictionary of English Plant-Names (1886), 121, 288. – 45. Lehmann 111. – 46. O. Penzig, Flora popolare italiana (1924) I, 251 < A. de Gubernatis, La Mythologie des Plantes I (1878), 113 f. – 47. Historische Studien aus dem Pharmakolog. Institute d. Kaiserl. Universität Dorpat III, 1893 (Halle a. S. 1893) 206 f., 219, sml. 371 f.

IX. 48. Fynsk Hjemstavn I (1928), 62 (Gudbjerg). – 49. Johs. Tholle i Sønnerj. Maanedsskr. 31 (1955), 180 < DFS 1906/23: 3222 (Kliplev). – 50. Fra Frederiksborg Amt 1918, 107. – 51. E. Tang Kristensen, Gamle Folks Fortæll. om det jyske Almueliv, Tillægsbd. III (1902), 1824. – 52. DFS 1906/23:316 (Viskinge). – 53. DFS 1906/23:3222. – 54. H. P. Hansen, Kloge Folk. Folke-medicin og Overtro i Vestjylland I (1942), 135 f. – 55. Evald Tang Kristensens Æresbog (Danm.s Folkeminder nr. 28, 1923), 88. – 56. Jens Kamp, Danske Folkeminder, Æventyr, Folkesagn, Gaader, Rim og Folketro (1877), 146. – 57. E. Tang Kristensen, Danske Sagn VI (1899), 26 f. – 58. DFS 1906/23:604; jnf. A. Rønnekilde Nielsen, Sjællandske Folkeminder, optegnet efter Folkemunde i Aarene 1933–40 (1943), 54 – navnet er her *Kvindernes Træ*. – 59. DFS 1906/23: 1035 (Egense sogn). – 60. Skr. medd. af fru Kirstine Nielsen, Vinderup J. 1950, 1956. – 61. Udvalg for Folkemaal saml., top. distr. 46. – 62. Livet i Klokke-gaarden [Systofte, Falster] = Danm.s Folkem. 2 (1908–09), 54; »(Træet) blev meget omtalt, men fandtes sjældent«. – 63. DFS 1906/23:361 (Sorø amt). – 64. DFS 1906/23:2224 (Taaning v. Silkeborg). – 65. H. F. Feilberg, Ordbog over jyske almuesmål II (1894–1904), 344; E. Tang Kristensen, Jyske Folke-minder III, nr. 1824, VI, 375; DFS 1906/23:316 (Viskinge), 361 (Sorø amt), 2494 (Snebjerg v. Herning), 2564 (Borris v. Skern), 3222 (Kliplev) m. fl. – 66. Mdt. medd. af inspektør Gerner Nielsen, Arbejdsanstalten i Sakskøbing, 1951. – 67. Her efter Fynsk Hjemstavn 1936, 46 f. – 68. H. P. Hansen, Kloge Folk I, 204. – 69. E. Tang Kristensen, Gamle Raad for Sygdomme hos Mennesket (1922), 267; et andet sted bringer han en recept uden sevenbom »Til Barselsrensningens Standsning« (s. 261). – 70. Gamle Raad 261. – 71. Ibid. 204 (vistnok nedskrevet omkr. 1820).

X. 72. A. Chr. Bang, Norske Hexeformularer og Magiske Opskrifter. Vid. Selsk. Skr. II, Hist.-filosof. Klasse 1901, nr. 1, s. 316, 322. – 73. I. Reichborn-Kjennerud, Den gamle urtegård (1930), 18; F. C. Schübeler, Norges Væxtrige I (1886), 370. – 74. H. Gustavson, Gotländska växtnamn (Visby 1947), 19. – 75. G. Lammert, Volksmedizin u. Abergl. in Bayern u. d. angrenz. Bezirken (1869), 149. – 76. Antikonzeptionelle Arzneistoffe, Heilkunde (Wien 1898), her cit. efter Hovorka-Kronfeld I, 366. – 77. Zeitschrift f. österr. Volkskunde V (1899), 240; Tiroler Heimatblätter 26 (1951), 34 f. – 78. Viktor Fossel, Volks-medicin u. medicin. Aberggl. in Steiermark (1886), 48; jvf. Maria Kundegraber, Der Bauerngarten der Steiermark (1951), 70 (manuskript). – 79. Lewin 328. – 80. Hovorka-Kronfeld I, 367 < Medicinalraad dr. Huber i Münchener med.

Wochenschrift 27.4.1906. – 81. H. Marzell, Volksbotanik (1935), 179 < Weckendstedt's Zeitschr. f. Vlkde II (1890), 429. – 82. Ploss I, 860 < Taylor, Medical Jurisprudence s. 782, 791; Gutch & Peacock, Examples of printed Folklore, concerning Lincolnshire (1908), 122. – 83. Verhandlungen d. k. k. zool.-botan. Gesellsch. in Wien XI (1861), 155. – 84. Historische Studien [note 47], I, 220; Ploss I, 861. – 85. Lewin 223; Henry Correvon, Plantes et santé (1922), 248. – 86. A. de Cock, Volksgeneeskunde in Vlaanderen (1891), 60. – 87. J. Alksnis i Historische Studien [note 47] IV (1894), 230. – 88. Ploss I, 861. – 88 a. Festschr. zum 80. Geburtstag Max Neuburgers (Wien 1938), 318. – 89. Bernhard Stern, Medizin, Aberglaube u. Geschlechtsleben in der Türkei II (1903), 270. – 90. Lewin 236. – 91. Ibid. – 92. Ploss I, 860 < R. Hartmann, Naturgeschichtl.-mediz. Skizze der Nilländer (1866), 357. – 93. Med. and surg. Reports of the Boston City Hospital 2 (1877), 270; Lewin 238. – 94. Capuron, La médecine légale (1821), 673. – 95. Klose, Journ. d. prakt. Heilkunde (1820), 5 > Lewin 331. – 95 a. Kurt Heckscher, Die Volkskunde d. Provinz Hannover I (1930), 116.

XI. 96. Max Höfler, Volksmedizinische Botanik der Germanen (1908), 50. – 97. I. S. Møller, Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering (= Danm.s Folkeminder nr. 48, 1940), 151. – 98. Geoffrey Grigson, The Englishman's Flora (1955), 24. – 99. Distriktslæge A. Bertelsen i Det grønsl. Selskabs Aarsskrift 1914, 56. – 100. Ploss I, 855, jnf. Lewin 238. – 101. Lewin 225, 227, 336; i Massoura (NØ.-Afrika) anvendes en art Thuja: Ploss I, 860 < Brehm, Reiseskizzen aus Nord-Ost-Afrika (1855). – 102. Robbins, Harrington & Freire-Marreco, Ethnobotany of the Tewa Indians (1916), 40; 30th. annual rep. of the Bureau of American Ethnology (1908-09), Washington 1915, 55. – 103. Vance Randolph, Ozark Superstitions (1947), 194.

XII. 104. J. H. Dierbach, Flora mythologica (1833), 204. – 105. Zimmermann I. c. [note 22], 58; Lehmann 118. – 106. J. N. Ritter v. Alpburg, Mythen und Sagen Tirols (1857), 396. Om Juniperus som apotropæum, se Marzell i Handwörterbuch d. deutsch. Aberggl. VII (1935/36), sp. 868 f. – 107. Jens Kamp, Dansk Folketro (= Danm.s Folkeminder nr. 51, 1943), 71. – 108. Anders Uhrskov, Nordsjællandsk Landsbyliv i ældre Tid (1918), 108; tilsvarende i Tyskl.: Marzell, Volksbotanik (1935), 182. – 109. DFS 1906/23:622. – 110. Nævnt som tryllemiddel i Elsass: Alemannia 1873, 197. – 111. Handwörterbuch d. deutsch. Aberggl. VII (1935/36), sp. 870. – 112. Is. Teierlinck, Flora magica (Antw. 1930), 245 f. – 113. 33th annual rep. of the Bureau of American Ethnology (1911-12), Wash. 1919, 64.

XIII. 114. Lehmann 116 f.; Rud. Krebel, Volksmedizin u. Volksmittel verschiedener Völkerstämme Russlands (1858), 162 (dekot af sevenbom, enebær og St. Hansurt (Sedum telephium) mod vattersot). – 115. P. Hauberg, En middelalderlig dansk Lægebog (1927), 33, 68. – 116. H. P. Hansen, Kloge Folk I (1942), 179.

XIV. 117. F. A. Flückiger, Pharmakognosie d. Pflanzenreiches (1891), 743. – 118. Skr. medd. af apoteker, cand. pharm. Harald Nielsen. – 119. Dansk veterinær Folkemedicin (1939), 255, 257; mod retentio secundinam anv. også øldekot af thuja: ibid. 156. – 120. H. Marzell, Bayer. Volksbotanik (1925), 208; Tiroler Heimatblätter 1925, Hft. 8/9, s. 25. – 121. Maanedsskrift for Dyrlæger 39 (1927/28), 400. – 122. A. Mentz, Veterinærplanter (1935), 26; Lehmann 116 f. – 123. A. Mentz I. c. 26. – 124. Her efter Kr. Boers, Dansk veterinær Folkemed. (1939), 144; jvf. fransk Schweiz *herbe de chevaux* (E. Rolland, Flore populaire XI) (1914), 245. – 125. A. Chr. Bang I. c. [note 72], 728.